

CHUDOBA JAKO SOCIÁLNÍ RIZIKO A MOŽNOSTI JEJÍHO MĚŘENÍ

Jiří Dušek *)

ABSTRAKT

Príspevek se zabývá problematikou chudoby a sociální exkluze v Evropě a podrobně charakterizuje možné způsoby jejího měření, které mohou být využívány. Poslední část příspěvku komparuje míru chudoby napříč Evropskou unií dle metodiky Eurostatu.

Kľúčové slová:

Evropská unie, chudoba, sociální exkluze, sociální riziko

ABSTRACT

The paper deals with the problems of poverty and social exclusion in Europe and in detail specifies the most common methods of measurement which can be used. The last part of paper, conclusion part, is comparing poverty rates across the European Union according to the Eurostat methodology.

Key words:

European union, poverty, social exclusion, social risk

1 ÚVOD

Chudoba existuje od pradávna, dá se říci, že od vzniku lidské civilizace. Je přítomna i v nynější době jak v rozvojovém světě, tak i v nejvyspělejších zemích naší planety (KREBS, 2005, s. 84). V souvislosti se vzrůstajícím uvědoměním veřejnosti v západních zemích dnes chudoba patří mezi nejzávažnější globální problémy lidstva.

---

*) Ing. Jiří Dušek, Ph.D., Vysoká škola evropských a regionálních studií, Žižkova 4/6, České Budějovice 370 01, tel.: +420 386 116 834, fax.: +420 386 116 824, email: dusek@vsers.cz

2 PROBLEMATIKA MĚŘENÍ CHUDOBY

Otázkou, která má ohledně chudoby značný význam je snaha ji měřit a určovat, což má význam především pro různé rozdělování sociální pomoci. Měření závisí na stavu společnosti, v jakém se nachází a je tak velmi obtížné stanovit objektivní kritéria, vyspělé země se snaží stanovit standard, který by si mohl dovolit každý, zatímco chudší země si něco takového nemůžou dovolit. Kritikové tohoto systému často hovoří o jeho nadsazení, kdy se u určité skupiny obyvatel vytrácí motivace k vlastní iniciativě.

Měřit chudobu znamená tedy především identifikovat chudé a zjistit jejich podíl v populaci (SIROVÁTKA, 2002, s. 33). Pro měření a následné monitorování chudoby je k dispozici celá řada způsobů, protože chudoba je sociální konstrukt, jehož obsah může být odlišně vymezen. Neměříme tak chudobu jako takovou, ale její jednotlivé koncepty, jejichž měření MAREŠ, 2004, s. 4, vymezuje následujícím způsobem:

- volbou konceptu chudoby (absolutní nebo relativní),
- rozhodnutím jak (přímo nebo nepřímo) a kdy chudobu měřit, nalezením vhodných validních indikátorů (takové, které měří skutečně to, co měřit mají),
- rozhodnutím o hranici chudoby,
- databázemi, které jsou k dispozici anebo daty, které můžeme pro tento účel shromáždit,
- účelem, jemuž má sloužit.

Chudobu není možné změřit objektivním způsobem, lze ji měřit z hlediska konceptů. Je nutné si předem stanovit, zda bude změřena specifickým nebo obecnějším způsobem. Vždy je analyzována hranice chudoby, ať pojednává o sociologické hranici chudoby nebo o hranici životního minima alias politicky existenční. Měření rozsahu chudoby ve společnosti je komplikované a to z toho důvodu, že neexistuje ideální indikátor chudoby. Proto se doporučuje pracovat s kombinací objektivních ukazatelů a subjektivních pocitů lidí a také s absolutními veličinami, stejně tak jako s mírami, vztahujícími se ke konkrétní situaci jedinců nebo rodin, neboli k určitému celospolečenskému standardu (POTŮČEK, 1995, s. 20.).

Měření chudoby vychází z různých datových podkladů a metodik, nejčastěji lze využít: měření chudoby z hlediska příjmů, měření chudoby v kontextu spotřeby a výdajů absolutní míry, měření v kontextu spotřeby a výdajů relativní míry, měření založené na subjektivních výpovědích, měření chudoby z hlediska územních celků.

Měření chudoby z hlediska příjmů je možné zpravidla na základě zjištěných informací o dosažených příjmech. Podle vztahu příjmového rozložení ve společnosti je možné chápat hranici chudoby jako vztah k nejnižšímu decilu, což je míra únosnosti nízkého postavení podle příjmu odlišná v čase a kulturní oblastí, či kvantilu distribuce příjmu ve společnosti (MAREŠ, 1999, s. 122). Dále do skupiny měření příjmové chudoby patří minimální příjem, který je definován jako nárok na sociální podporu násobkem stanoveného životního minima. Hranice chudoby je ponechána v rukou politiky určitého státu. Minimální příjem je garantován od státu sociální podporou. Členské země EU využívají relativní metodu měření, kdy je hranice chudoby daná 60

% mediánu ekvivalentního příjmu, ale pro srovnání lze použít i 70 % nebo 50 % mediánu ekvivalentního příjmu. Pro přepočítání disponibilních příjmů samostatných domácností na ekvivalentní příjem se používá modifikovaná stupnice OECD (Organizace pro mezinárodní hospodářskou spolupráci a rozvoj) pracující s koeficienty 1,00 pro prvního dospělého člena domácnosti, 0,50 pro druhého a každého dalšího dospělého jedince v domácnosti a 0,30 pro každé dítě do věku 13 let včetně. Pomocí těchto koeficientů je přidělena suma spotřebních jednotek, která je dělitelem pro disponibilní příjem. V USA se příjmová hranice chudoby udává ze struktur výdajů. Základem je považován nejlevnější výživový plán, který vypracovalo ministerstvo zemědělství, který byl složen z nejnižších finančních zdrojů. Pro sestavení hranice chudoby musel být zohledňován počet jedinců v domácnosti, pohlaví členů domácnosti, počet dětí, rozlišovány byly i domácnosti farmářské a nefarmářské. Spojené státy americké jsou jediným státem, který má oficiálně stanovenou hranici příjmové chudoby, která vychází ze společných hodnot v 60. letech. Během uplynutí let se změnila pouze cenová relace zboží, ale reálná kupní síla zůstala přibližně stejná, jako tomu bylo dříve (SIROVÁTKA, 2002, s. 9). Dnes nejpoužívanější klasifikací chudoby, vytvořené Světovou bankou, jsou hranice denních příjmů na osobu. Podle jejích odhadů žila např. v roce 2001 celkem 1,1 mld. lidí ve stavu extrémní chudoby, tedy za méně než 1 USD/den. Za méně než 2 USD/den žilo ve stejném roce zhruba 2,7 mld. lidí. Nejvíce chudých pak žilo v Subsaharské Africe a jižní a jihovýchodní Asii.

Měření chudoby v kontextu spotřeby a výdajů absolutní míry, kdy pro zjištění míry chudoby bývá použito výdajů použitých na spotřebu jednotlivcem či státem. V této metodě se pojednává o naší představě minimálního životního standardu. Řeší se zde vztah mezi výdaji za potraviny a konečnými výdaji. Vychází se z Engelova zákona, který určuje klesající podíl výdajů za potraviny na celkových výdajích měřítkem výše životního standardu ve společnosti. Čím nižší je tento podíl, tím vyšší je životní standard a nižší chudoba. Absolutní míry jsou založeny na základních životních potřebách (KREBS, 2007, s. 114). Základní životní potřeby hierarchicky uspořádal v roce 1943 Abraham Maslow. Potřeby byly uspořádány od nejdůležitějších po ty méně potřebné. Za základní životní potřeby považoval potřeby fyziologické – strava, odívání a pocit bezpečí. Do nedostatkových potřeb zařadil potřebu sociálních kontaktů, úcty i potřebu seberealizace (JANDOUREK, 2003, s. 85). Metody postavené na minimálním spotřebním koši spadají též do této kategorie. Koš zboží eliminuje seznamy minimálních potřeb pro domácnosti různého rozsahu. Chudoba je vyjádřena kalkulací nákladů vynaložených na procesu uspokojování základních potřeb. Podíl výdajů na stravu v celkových výdajích je u každé domácnosti rozdílný, jelikož se s rostoucími příjmy mění i struktura výdajů. Domácnosti se závislými dětmi i domácnosti s nízkými výděly a občané s nedostačujícím příjmem vynakládají většinu svých příjmů na základní potřebu, kterou je jídlo (MAREŠ, 1999, s. 127).

Měření v kontextu spotřeby a výdajů relativní míry je možné, pokud se jedná o podíl na průměrném čistém příjmu, jež ve společnosti připadá na domácnost či jedince. Ve skutečnosti jde o stanovený příjem nezbytný pro uspokojování minima základních životních potřeb (KREBS, 2007, s. 114.). Relativní deprivace vychází z nedostatku jedince ve srovnání s ostatními jedinci. Například pokud jedinec stojí o

nějaké zboží, které ostatní vlastní, ale on ho vlastnit nemůže. Není tedy uspokojena určitá potřeba nebo není uspokojována adekvátně, jak je ve společnosti zvykem (viz BAUMAN, MAY, 2004, s. 184).

Měření založené na subjektivních výpovědích vychází z postojů obyvatel k výši příjmů uspokojujících jejich základní potřeby. Míra chudoby je zde udána minimální sumou peněz nutných k chodu domácnosti při procesu uspokojování základních životních potřeb. Pro sestavení hranice byly položeny základní otázky, jako například s jakým příjmem se dá přežít, čeho chcete dosáhnout, co si myslíte, že skutečně potřebujete a jiné. Otázky jsou vytvořeny tak, aby dotazovaní jednotlivci posoudili vlastní situaci. Podle odpovědí na otázky se vytváří hranice subjektivní chudoby, která předchází stanovení oficiálních hranic chudoby. Subjektivní hranice chudoby SPL (The Subjective Poverty Line) je založena na názorech samostatných domácností o absolutně minimální výši příjmu, kterým lze uspokojit základní lidské potřeby. Tato subjektivní hranice chudoby vznikla na Leydenské univerzitě. Subjektivní hranice chudoby CSP (The Centre for Social Policy Poverty Line), která vznikla v Centru pro sociální politiku v Antverpách, zahrnuje kromě otázky po minimální výši příjmů, které naplňují proces uspokojování základních potřeb, také otázku, jak je obtížné hospodařit se svým příjmem (MAREŠ, 1999, s. 133-134).

Za chudé nejsou považováni jen lidé, ale chudými se stávají i územní oblasti. **Měření chudoby z hlediska územních celků** probíhá u administrativně vymezených celků počínaje okresy, kraji nebo regiony, případně i spolkovými zeměmi i samostatnými národy, je možné klasifikovat míru chudoby a charakterizovat jejich dispozice k většímu či menšímu riziku chudoby jejich obyvatel. K určení dispozic i míry chudoby se používají strukturální ukazatelé, které Evropská unie rozdělila do čtyř oblastí – dlouhodobá nezaměstnanost, inovace ve vědě i výzkumu, ekonomická reforma a sociální soudržnost (MAREŠ, 2004, s. 52). Velká Británie v roce 1983 využívala osm indikátorů (viz tzv. Jarmanův index) k mapování chudých územních celků. Roku 1987 byl uváděn poněkud jiný způsob měření chudoby, který byl založen na materiální deprivaci (MAREŠ, 1999, s. 142.).

Zmíněné způsoby měření chudoby a sociální deprivace naznačují komplikovanost výběru vhodných metod a způsobů měření. Dle ŠLACHTOVÉ, et al, 2007, musí autoři brát v úvahu mnoho okolností a učinit při výběrech komponent indexu řadu důležitých rozhodnutí. Zásadní rozhodnutí se týká zejména výběru zdroje dat, která jsou k dispozici, a jejich dostupnosti na vymezenou zájmovou oblast. Problémem může být ochrana osobních údajů, nejednotnost nejmenší prostorové jednotky, finanční náročnost a další aspekty.

3 OHROŽENÍ CHUDOBOU V RÁMCI EVROPSKÉ UNIE

Vzhledem k členství České republiky v Evropské unii se nyní zaměříme od teoretických možností měření na konkrétní metodologii Evropského statistického úřadu, podle které je chudoba primárně posuzována napříč jednotlivými členskými

státy. Aby byl člověk ohrožen chudobou nebo sociálně vyloučen, musí podle metodiky Eurostatu splňovat alespoň jednu z těchto podmínek (NEVYHOŠTĚNÝ, 2012):

- Riziko chudoby – disponibilní příjem je pod hranicí, která je pro každý stát jiná. V Česku je to pro samostatně žijící osobu příjem nižší než 9 420 korun měsíčně; pokud žije dospělý člověk s malým dítětem, stát jej považuje za chudého, pokud jeho příjem nepřekročí 12 246 korun. Pročtyčlennou domácnost se dvěma dětmi staršími třinácti let platí hranice 23 550 korun. V Česku se riziko chudoby týká 10 procent obyvatel, což je nejméně v EU.
- Hmotný nedostatek – v něm se ocitnou lidé, kteří například nedokáží platit běžné výdaje, nemají na topení nebo si nedokáží ušetřit na týdenní dovolenou mimo domov. V Česku je těchto lidí 6,1 procenta.
- Život v „nízkopracující domácnosti“ – pokud dospělí členové domácnosti pracují ročně méně než 20 procent běžné pracovní doby. V Česku v takové domácnosti žije 6,6 procenta lidí ve věku 0-59 let.

Česká republika společně s Nizozemím patří dle metodologie Eurostatu mezi dlouhodobě nejlepší země, kde je chudobě jako sociálnímu riziku vystavena nejmenší část obyvatelstva, tj. 15 %, respektive 15,4 %, tedy asi 1,6 miliónu lidí. Započteme-li i země Evropského hospodářského prostoru, nalezneme zde například i Island s 12,7 % a Norsko s 13,9 %. V roce 2012 byl nejvyšší podíl osob ohrožených chudobou nebo sociálním vyloučením zaznamenán v ekonomicky nejslabších zemích – Bulharsku (49 %), Rumunsku (42 %), Lotyšsku (37 %) a Řecku (35 %). V porovnání s ostatními zeměmi EU je tak 15,4 % vynikající výsledek, pokud bychom však analyzovali strukturu této skupiny obyvatel, zjistíme, že 6,6 % z nich čelí tzv. těžké hmotné deprivaci (685 tisíc obyvatel), což je naopak jeden z nejhorších unijních výsledků – ve Švédsku či Lucembursku jí čelí pouze 1,3 procenta obyvatel.

V Unii čelí rizikům chudoby celkem 24,8 procenta obyvatel (asi 125 miliónů lidí), což je asi o 1,1 procenta více než před pěti lety. Výpočty v tabulce 1 ukazují paradox časového zpoždění, kdy nejhorší statistiky nejsou v období krize okolo roku 2007-2009, ale až po roce 2010. Je zde též patrný významný rozdíl mezi novými státy EU a starými členskými zeměmi, který dosahuje okolo 10 %. Přestože v posledních letech dochází k postupnému zvyšování ohrožení chudobou, tak porovnáme-li rozdíly na úrovni NUTS 2 regionů, tak zde se rozdíly postupně vyrovnávají. Jestliže byl ještě v roce 2008 rozdíl na úrovni 52,1 %, tak v roce 2012 to bylo již jen 48,9 %, lze tak konstatovat postupnou konvergenci jednotlivých území členských států EU, což je vidět na příkladu vývoje dat nových členských států a starých států EU/ eurozóny.

Tabulka 1 Ohrožení chudobou v rámci vybraných států EU (Eurostat, vlastní výpočty)

Státy	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012
EU-28	N/A	N/A	N/A	N/A	N/A	23,7	24,3	24,8
EU-27	25,7	25,3	24,4	23,7	23,2	23,7	24,3	24,8
EU-15	21,6	21,9	21,6	21,6	21,3	21,8	22,6	23,2
Nové členské státy (EU-12)	41,0	38,0	35,0	31,7	30,6	30,8	30,6	30,7
Eurozóna	21,5	21,8	21,7	21,6	21,3	21,8	22,8	23,2
NUTS 2 region – maximum	N/A	N/A	N/A	56,5	56,3	58,7	59,5	57,8
NUTS 2 region – minimum	N/A	N/A	N/A	4,4	4,5	7,1	9,1	8,9

4 ZÁVĚR

Boj s chudobou je velmi problematický, jeho velkým problémem je vznik závislosti na sociálních dávkách a nedostatek peněz. Cílem je, aby pomoc umožnila člověku důstojný život, ale aby ho zároveň motivovala k vymanění se z této pomoci. Napomoci by měly i různé strategie jako Evropa 2020 či v rámci ČR Strategie sociálního začleňování do roku 2020.

V rámci příspěvku bylo představeno několik konceptů, jak lze chudobu měřit a posuzovat a na příkladu metodologie Eurostatu naznačeny trendy vývoje jednotlivých států Evropské unie, jako je vyrovnávání rozdílů mezi jednotlivými státy. Analýza zároveň potvrzuje, že při analýze chudoby je vhodné použít více různých přístupů, protože konečné výsledky mohou být významným způsobem zkresleny použitou metodologií. ČR tak sice patří mezi státy nejméně ohrožené chudobou, ale žije zde nejvíce obyvatel nad hranicí chudoby v rámci celé EU. Jakýkoliv radikální zásah do sociálního systému může vést k velkému nárůstu chudoby v ČR. Pokud bychom se dále zamysleli nad „pozoruhodným prvenstvím“ ČR v žebříčku, tak například KELLER, 2010, zpochybňuje relevanci výpočtu ukazatele příjmů na domácnost / počet dětí v rodině. Tento ukazatel Eurostatu vůbec nevypovídá o tom, jak si lidé žijí. Například v zemi, kde by všichni lidé brali stejně a měli stejný počet dětí, by podle této metodiky nikdo nežil pod hranicí bídy, i kdyby umíral hlady apod. Podobných výtek k Eurostatu bychom ale našli více. Kromě nižší natality je ČR znevýhodněna při výpočtu i nižší dobou dožití, jinou strukturou domácností atd. Výsledný ukazatel a jeho výsledky charakterizující chudobu v rámci EU je tak nutné brát jen jako orientační statistický ukazatel, který je vhodné doplnit dalšími ukazateli, abychom byli schopni predikovat vznik případného sociálního problému či případně dokonce sociální krize.

LITERATÚRA

- [1] BAUMAN, Z., MAY, T.: Myslet sociologicky: netradiční uvedení do sociologie. Praha : SLON - Sociologické nakladatelství, 2004. 239 s. ISBN 80-864-2928-8.
- [2] EUROSTAT.: People at risk of poverty or social exclusion by NUTS 2 regions [online]. Lucemburk : Eurostat, 2014 [cit. 2014-02-04]. Dostupné z WWW: <http://appsso.eurostat.ec.europa.eu/nui/show.do?dataset=ilc_peps11&lang=en#>.

- [3] JANDOUREK, J.: Úvod do sociologie. Praha : Portál, 2003. 232 s. ISBN 80-7178-749-3.
- [4] KELLER, J.: V České republice žije nejvíce lidí těsně nad hranicí bídy [online]. Praha : Český rozhlas, 2010, 19.1.2010 [cit. 2014-02-04]. Dostupné z WWW: <http://www.rozhlas.cz/zpravy/domaciekonomika/_zprava/683783>.
- [5] KREBS, V., et al.: Sociální politika. Praha : ASPI, 2005. 502 s. ISBN 80-7357-050-5.
- [6] KREBS, V.: Sociální politika: sociální struktura postindustriální společnosti. 4. vyd. Praha : ASPI, 2007. 503 s. ISBN 978-807-3572-761.
- [7] MAREŠ, P.: Chudoba v České republice v datech (šetření sociální situace domácností): dílčí studie projektu o možnostech monitorování chudoby v ČR. Praha : Výzkumný ústav práce a sociálních věcí, 2004. 57 s.
- [8] MAREŠ, P.: Sociologie nerovnosti a chudoby. Praha : SLON - Sociologické nakladatelství, 1999. 248 s. ISBN 80-858-5061-3.
- [9] NEVYHOŠTĚNÝ, J.: Obyvatelům Česka hrozí chudoba nejméně ze všech států Evropské unie [online]. Praha : MAFRA, 2012 [cit. 2014-02-04]. Dostupné z WWW: <http://ekonomika.idnes.cz/chudoba-cesku-podle-eurostatu-nehrozi-dhm-/eko_euro.aspx?c=A121203_133749_eko_euro_neh>.
- [10] POTŮČEK, M.: Sociální politika. Praha : SLON - Sociologické nakladatelství, 1995. 142 s. ISBN 80-858-5001-X.
- [11] SIROVÁTKA, T., et al.: Monitorování chudoby v České republice: úvodní studie. Praha : Výzkumný ústav práce a sociálních věcí, 2002. 125 s.
- [12] ŠLACHTOVÁ, H., et al.: Přehledová literární studie konstrukce deprivčních indexů. In Hygiena [online]. roč. 52, 2007, č. 4 [cit. 2014-02-04]. Dostupné z WWW: <<http://apps.szu.cz/svi/hygiena/archiv/h2007-4-06-full.pdf>>.

Článek recenzovali dva nezávislí recenzenti.

